

TÖRTÉNETÍRÁS BULGÁRIÁBAN A KONTINUITÁS ÉS A VÁLTOZÁS KÖZÖTT

2004 tavaszán a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársai „*Történészek a történelemlről*” címmel kérdőíves kutatást végeztek, amelynek eredményeit az intézet Isztoricceszki pregled (Történelmi Szemle) szakfolyóiratában publikálták.¹ A magyar történészek figyelmébe ajánlom a publikáció rövid összefoglalását, amely az 1980 utáni bulgáriai történetírás fejlődését mutatja be. A tanulmány az eddig megjelent historiográfiai áttekintéseken és a kutatócsoport saját kutatásain, valamint a kérdőív eredményeinek elemzésén alapszik. A historiográfiai szövegek a külső analitikus megközelítést jelentik, a megkérdezett történészek válaszai pedig megmutatják a történész belső felfogását. A két szempont együttes figyelembevételére lehetőséget nyújt, hogy tisztázni lehessen a történettudomány és a történészek viszonyát a mai gazdasági, politikai és társadalmi transzformációkhoz, valamint a kontinuitás és változás arányát.

A többi volt szocialista országhoz hasonlóan a bolgár történettudomány mai fejlődése következménye és egyben megtestesítője a szocialista korszak után végbement társadalmi változásoknak, a demokrácia és a piacgazdaság felé való átmenetnek. Emellett hatással voltak rá az egyetemes történetírásban végbement viták, illetve a 20. században a hagyományos, pozitivistá és nemzeti történetírás alternatívájaként jelentkező ún. új történettudomány, valamint a posztmodern elméletek a történeti tudatról, a történelem megismerhetőségéről és végéről. Ezek a viták alapot adnak arra, hogy a hagyományos történettudomány válságáról beszélhessünk.

A jelenlegi tudományos intézményrendszer és a bennük dolgozó történészek, illetve a történeti kutatások már kialakult orientációja megmagyarázza, miért dominál a bolgár történettudományban a hagyomány a megújulással szemben. Az átmeneti korszakban az intézetek és a történeti kutatások további fennmaradása érdekében és az új körülményekhez való alkalmazkodás során a következő folyamatok zajlottak le: a meglévő tudományos intézmények reformja, autonómiájuk kialakítása, új magánintézmények létesítése, megfelelő erőfeszítések megtétele a pénzügyi problémák leküzdése érdekében (miután a tudomány állami finanszírozása drasztikusan lecsökkent), a szakmai paradigmák megváltoztatása a marxista filozófia és módszertan meghaladása révén, a történettudomány közelítése a társadalmi témákhoz, illetve az interdiszciplináris módszerekhez, az egyetemes historiográfiai diskurzusba való bekapcsolódás, valamint új szakmai szempontok kialakítása. Míg a hagyomány és a kontinuitás a „rég”i akadémiai és egyetemi központokra jellemzőbbek, az alternatív eszméket könnyebben fogadják be az új vagy a hagyományos tudomány számára periferikus intézményekben és szakmai körökben.

Érdeklődés és módszer alapján feltételelesen két csoportra oszthatjuk a történészeket. Amíg a „tradicionalisták” tovább építik a nemzeti múlt elbeszélését, nagy hangsúlyt fektetve a politikai eseménytörténetre, az újítók az interdiszciplináris kutatások, a mikro-történet, a társadalom- és kultúrtörténet felé fordulnak. A pozitivistá módszerek szellemében a „tradicionalisták” az „igazi múlt objektív valóságát” akarják feltárni a levéltári források kritikai elemzése révén. Az „innovátorok” viszont új (alternatív) forrásokat vagy posztmodern elemzést használnak, amikor a már elfogadott történelmi „igazságot” és a múlt „konstrukcióját” igyekeznek bemutatni. A történelmi

igazság megismerhetőségének viszonylagosságáról és a múlt konstruálásáról beszélnek, végső soron vitatják a megismerhetőségét.

A bolgár történettudomány jelenkori helyzetére vonatkozó elemzésekben olyan szakmai szempontok tükröződnek, amelyeket erősen befolyásolnak szerzőik lakhelye, illetve intézményi hovatartozása. Másként vélekednek a hazai és a külföldi szakértők. A bolgár történettudomány vizes poharát a hazaiak „belülről” félig telinek,² a külső szemlélők pedig félig üresnek látják.³ A folytonosságot leginkább a nemzeti orientáció miatt kritizálják a külső elemzők, valamint a pozitivisták módszer miatt, amelyet az 1989 utáni változás után is alkalmaz. Ez a kritika közvetlenül arra mutat rá, hogy a történetírás gyakorlata „leküzdí” azt az elméletben összeegyeztethetetlen dolgot, ami a pozitívizmus előítélet nélküli tényfeltárása és a történeti kutatások nemzeti elkötelezettsége között húzódik.

Néhány historiográfiai tanulmány a bolgár történetírást a balkáni országok vagy a volt keleti blokk országai nemzeti történettudományainak kontextusába helyezi el. A jelenkori kelet-európai történetírások összehasonlító vizsgálata szerint a bolgár történettudomány a balkáni történetírásokra jellemző vonásokat hordozza, de az aktuálpolitikai problémák és a nacionalizmus kisebb hatással vannak rá a posztjugoszláv államokhoz (Szlovénián kívül), Albániához és Romániához viszonyítva.⁴ Az elemzések szerint szükségesnek látszik leküzdeni az olyan, a kelet-európai historiográfiára jellemző jelenségeket, mint a történettudomány ismételt átpolitizálása és a konjunkturális igényeknek való megfelelés a múlt átértékelésében; illetve a történészek bizalmatlansága az elmélet és főleg a történelemfilozófia iránt.

Tekintettel, hogy a történelem az identitás kialakításának és legitimációjának egyik eszköze, valamint sokoldalú hatással van a modern társadalom történeti tudatára, a múlt tudományos kutatása diverzifikálódott és bonyolultabbá vált. Azért az megjósolható, hogy a történetírásban az igazi változás valószínűleg fokozatosan megy majd végbe, a „tradicionális” és „innovatív” irányzat képviselői közötti aktív együttműködés és vita eredményeként. Nyilvánvaló, hogy a modern, pluralista világban mind a kettőnek van létjogosultsága, tehát egyiknek sem szabad a másikhoz lenézően, előítéletekkel és dogmatikusnak közelednie. Tulajdonképpen – ha nem harcolnak egymással kibékíthetetlenül – ezek az alaprendnieik úgy a bolgár, mint az egyetemese történettudományban kölcsönösen kiegészítik és helyesbítik egymást a múlt képének rekonstruálásában. Elengedhetetlen azonban a tudományos és szakmai erkölcs.

A „Történészek a történelemről” elnevezésű kérdőíves kutatás célja az volt, hogy felmérje a bolgár és külföldi történészek viszonyát a történelemhez mint szakmához, tudományhoz és társadalmi gyakorlathoz, valamint az aktuális bolgár történelmi kérdésekhez. A kutatás kérdőíves módszerrel történt, a megkérdezettek névtelenül válaszoltak előre megadott kérdésekre. A kérdőívet 500 példányban küldtük szét, 331 válasz (66,2%) érkezett. Ezek közül 315 Bulgáriában dolgozó történészekről és 16 külföldről (bulgaristáktól, balkanistáktól és külföldön működő bolgár történészekről).

A felmérésben részt vevők mindegyik generációt képviselték: a doktoranduszoktól kezdve a nyugdíjas történészekig. A legnagyobb arányban a 36 és 50 év közötti történészek voltak (46%). Jelen van az összes tudományos fokozat és cím: a professzoroktól és a történettudományok doktoraitól kezdve a tudományos munkatársakig, valamint a tudományos fokozat nélküli kutatókig. Az arányoknak megfelelően képviseltetik magukat a Bolgár Tudományos Akadémia intézeteiben (24%), a múzeumokban, egyetemeken, levéltárakban, iskolákban dolgozó történészek. A válaszadók „földrajzi térképe” 27 várost és 3 falvat foglal magába – Szófiát (41%),

Veliko Tirnovót, Ruszét, Sztara Zagorát, Sument, Plovdivot stb. A megkérdezettek kutatási területei lefedik a történettudomány különböző tematikai, kronológiai és földrajzi területeit. A válaszadók több mint a fele a bolgár történelem iránt érdeklődik, és több mint kétharmad része az új- és legújabb kori történelmet kutatja. További bontásban: a politikatörténettel foglalkozók aránya 14,8%, a kultúrtörténettel foglalkozóké 12%, a társadalomtörténet iránt érdeklődőké 11,6%, a gazdaságtörténetéké 5,9 % stb.

Arra a kérdésre, hogy mi motiválja a kutatókat a történettudománnyal való foglalkozásban, a megadott válaszokból kiderül: elsősorban az új kutatások és az új dolgok feltárásának lehetősége, ezt követi a szélesebb ismeretek megszerzése és a személyes kiteljesedés. Az alkotói-kutatói folyamat jelenti a legnagyobb megelégedettséget a történelemmel való foglalkozás során (a két másik válaszlehetőség, amelyet nagyobb arányban jelöltek meg (a jelen a múlton keresztül ismerhető meg, hozzájárulás a szélesebb kultúrához), bizonyítja a válaszadók körében azt az erős meggyőződést, hogy a történelmi ismeret nem öncélú, hanem aktuális individuális és társadalmi igényeket szolgálhat. A történészek elégedetlenségét szakmájuk gyakorlása során főleg az alacsony fizetés okozza, ezután következik a lassú és elégtelen információs szolgáltatás, a szakma alacsony társadalmi presztízse, a társadalom és a politikusok alacsony tájékozottsága a történelem szférájában.

A történelem mint tudomány, szakma és társadalmi gyakorlat iránti viszonyt 40 előre megadott állítás részletezi; ezeket ötfokú skála szerint kellett értékelni. Az eredmény ismét mutatja, hogy a megkérdezett történészek magasan értékelik a történelem leghagyományosabb funkcióját – miszerint a jelen jobb megértésének az eszköze –, de némileg tartózkodóak a tekintetben, hogy a történelem javíthatja a társadalom erkölcsiségét, valamint mint eszköz segíthet megtalálni az emberiség fejlődésének általános modelljét. Ebben szerepet játszik az is, hogy a múlt tudománya diszkreditálódott mint igazságosító egy ideológia és egy politikai erő nevében, vagy mint egy tényező, amely megalapozza a „fényes jövőt” a szocialista korszakban. A válaszadók többsége szerint a történelem eszköz ahhoz, hogy az emberek megtalálják és fejlesszék saját identitásukat. Másrészt többen egyetértenek azzal az állítással, miszerint a történelemnek segítenie kellene abban, hogy az emberek megismerjék és elfogadják a kulturális különbségeket. A kör bezárul, mert a történelem egyszerre fontos tényező az identitások kialakításában és azoknak konfliktusmentes együttélésében.

Az történelem megismerésére vonatkozó „örök” kérdés – vajon a történészek fel tudják-e tární a múlt „objektív igazságát”? – kettéosztja a történészek közösségét, de némileg többségben van a „valószínűleg igen” válasz. Ezzel együtt a történészek egyetértenek abban, hogy keresni kell, valamint be kell mutatni a múltat érintő különböző szempontokat, új információkat kell feltárniuk, és azoknak új értelmezését adni. Kiderült, hogy a megkérdezettek többségének körében még él a marxista filozófiából – modern és valójában a felvilágosodásból – származó eszme, hogy a tudás hasznot hoz a társadalomnak. Mäsfelöl ezek a nézetek bizonyos új, posztmodern elképzelések hatására láthatólag meginttak.

Feltűnő a kézség a bolgár történelem ártértékelésére: a válaszadó bulgáriai történészek több mint kétharmad része egyetért azzal, hogy szükséges „a bolgár történelem bizonyos aspektusainak ártértékelése” (az állítással teljesen egyetért 42,8%, inkább egyetért 44,2%). Egyharmad része pedig úgy véli, az egész bolgár történelmet át kell értékelni (az állítással teljesen egyetért 16%, inkább egyetért 21,9%). Ez a vélemény megkérldjelezi a kontinuitást, amely valamennyi historiográfiai elemzés szerint az 1989 utáni bolgár történetírás legjellemzőbb vonása. Az ártértékelés szükséges-

ségével kapcsolatos válaszoknak eltérő motivációi lehetnek, és ezek különböző módon variálódhatnak (például az új módszerek keresésétől a gyakorolt revizionizmuson keresztül az új szakmai identitás kialakítására való demonstratív törekvésig).

Az anyagi lehetőségekkel a megkérdezett történészek több mint a fele elégedetlen (kevesli a fizetését), valamint úgy véli: Bulgáriában nincsenek jó lehetőségek a szükséges tudományos információ megszerzésére és az eredmények publikálására, valamint nincsenek jó nemzetközi kapcsolataik. Nem pozitívak a vélemények a felsőoktatás jelenlegi minőségével, az egyetemisták szakmai motivációjával, az iskolások történelem iránti érdeklődésével és a történelemtankönyvek minőségével kapcsolatban. A megkérdezettek úgy vélik, a múlt hibáit politikailag el kell ismerni, és a politikai korrektség nevében nem hajlandók igazolni bizonyos történelmi tények elhallgatását. Túlsúlyban van az a vélemény, hogy a kormányzati döntések kialakításánál a politikusok nemigen hasznosítják a történelmi ismereteket.

A kérdőíves kutatás utolsó nagy kérdéscsoportja szabadon megválaszolható kérdéseket tartalmazott. A kérdések a bolgár történelem dimenzióit vizsgálták a tudomány, irodalom és filmművészet kontextusában, valamint a perspektívákra és jövődéli változásokra irányultak. A történetírók közül a legnagyobb elismerést Nikolaj Gencsev (20%), Vaszil Zlatarszki (10,2%) és Petar Mutafcsiev (9,4%) kapta. A folyóiratok közül a legnagyobb bizalom az Isztoricieszki pregled (Történelmi Szemle), a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete folyóirata (72,8%), a Minalo (Múlt) című folyóirat (15%) és az Izvesztija na darzsavnite arhivi (Az Országos Levéltár Közleményei) sorozata (13,8%) iránt mutatkozott.

A következő kérdéscsoport arra kereste a választ, mit tekintenek a bolgár történelem „fényes” és „sötét” oldalainak. A válaszokban azok a szempontok (tények és események) emelkednek ki, amelyek az állami függetlenség elvesztésével vagy visszanyerésével, a nemzet megszilárdulásával, egyesülésével vagy szétválasztásával kapcsolatosak. Ezután következnek a kulturális és a demokratikus értékek szempontjai. A bolgár történelem „legfényesebb” szakaszainak a bolgár nemzeti megújítást (18–19. század) és a Nagy Simeon cár uralkodása alatti ún. „arany századot” (9–10. század) tekintik; a bolgár történelem „legfényesebb” eseményeinek pedig az 1878-as felszabadulást és az 1885-ös egyesülést. A bolgár történelem „legsötétebb” oldalai elsősorban az oszmán uralomhoz (15–19. század), másodsorban a szocialista korszakhoz (1944–1989) kapcsolódnak. A bolgár történelem legkiemelkedőbb személyiségei: Vaszil Levszi (22,8%), Sztefan Sztambolov (12,2%), Simeon cár (8,5%), valamint még néhány szereplő a középkorból, a nemzeti megújulás korából és az újkori bolgár történelemből.

A megkérdezett bolgár történészek a legújabb kori bolgár történelmet értékelik a legkevésbé kutatottnak, „fehér foltnak” tartják a kultúrtörténetet, az antropológiát és az etnológiát, az etnikai és vallási közösségek történetét, a szociálpszichológiát és a történelemfilozófiát. Úgy vélik, új értelmezésre főleg azokban a kérdésekben van szükség, amelyeknek eddigi interpretációjára hatással voltak a politikai és geopolitikai tényezők, a párt- és nemzeti szempontok. Kronológiailag ezek leginkább az új- és legújabb kori bolgár történelemre vonatkoznak, tematikailag pedig annak politikai, etnopolitikai és geopolitikai aspektusaira.

A kérdőív szabad, önkéntes és névtelen jellege bizonyos mértékig meghatározta, hogy a válaszok nem voltak egyforma mélységűek. Ennek ellenére a kérdőív eredményei jól körvonalazzák a hagyomány és az innováció jó viszonyát a bolgár történész-társadalomban, egyben kiegészítik és korrigálják a historiográfiai elemzések

következtetéseit. Feltűnő, hogy a történészek nagy arányban vallják: a történeti megismerésnek van intellektuális potenciálja és hasznossága, de emellett nem elhanyagolható a történészek nagy elégedetlensége meglévő munkakörülményeikkel és eredményeik nem megfelelő értékelésével, illetve lebecsülésével kapcsolatban. A történészekben, a különböző kor- és szakmai csoportokban megvan a hajlandóság a döntő változásokra a különböző területeken, így az állami tudománypolitikában, a tudományszervezésében, finanszírozásában, személyzeti és metodológiai kérdésekben. A válaszok változatossága bizonyítja a pluralizmus jelenlétét a történetírásban, és emellett jelzi azt is, hogy az igazi változások megvalósulása a közös szakmai kapocs megtalálásától függ.

Fordította: Penka Pejkovszka.

Jegyzetek

¹ A kutatócsoportban részt vett: Antoaneta Zaprjanova tudományos főmunkatárs (vezető), Blagoveszt Njagulov tudományos főmunkatárs, Ilijana Marcseva tudományos főmunkatárs, Nina Popova, Divna Goceva, Rumjana Prahova. A kutatási tervet jóváhagyta a Történettudományi Intézet tudományos bizottsága; és megvalósítását az Oktatási és Tudományügyi Minisztérium keretein belül működő „Tudományos Kutatások” alap támogatta. A kutatás részletes eredményei: *Zaprjanova, A., Njagulov, Bl., Marcseva, Il.*: Isztoriografita mezdu priemsztvenoszt i promjana. A. Za tekustata isztorija na isztoriceszskata nauka v Balgarija. B. Anketno proucuvane „Isztorici za isztorijata”. In: *Isztoriceszski pregled*, 2005/1–2. 3–97.

² Lásd: *Hadzsinikolov, V.*: Isztoriceszskata nauka v Balgarija pri szocializma. Etapi i naszoki na razvitiie (1944–1987) [Történettudomány Bulgáriában a szocializmus idején. Szakaszok és irányzatok (1944–1987)]. In: *Isztoriceszski pregled*, 1989/9. 3–20.; *Uő*: Osznovni naszoki v razvitiето na humanitarnite nauki kam BAN [Alapvető irányzatok a humántudományok fejlődésében a Bolgár Tudományos Akadémián]. In: *Szpiszanie na BAN*, 1991/3. 58–68.; *Iszuszov, M.*: Isztoriceszskata nauka i nasata szavremennoszt [A történettudomány és jelenkorunk]. In: *Isztoriceszski pregled*, 1991/1. 3–12. *Dimitrov, Il.*: ... Isztorija ima i sztava narod... [...Van története, és nemzetté válik...] In: *Isztorija*, 1994/4–5. 69–80.; *Isztoricite – za isztinata, za naszillijata, za szebe si.* Szbornik sz intervjuta [A történészek – az igazságról, az erőszakról, önmagukról. Interjúkötet]. Szófia, 1994; *Droszneva, E.*: Isztorikat i drugite [A történész és a többiek]. In: *Drugijta isztorijata*. Kjusztendil, Szófia, 1996. 174–183.; *Zaprjanova, A., Njagulov, Bl., Marcseva, Il.*: i. m.

³ *Todorova, M.*: Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria. In: *American Historical Review*, 94. 1992/4. 1105–1117.; *Lory, B.*: L’Historiografie bulgare face à ses trous noirs. In: *Les Cahiers de la paix*, Paris, 1993/2. 81–87.; *A Global Encyclopedia of History Writing*. Ed. Wolf, D. R. vol. 1. New York, London, 1998. 116–118.; *Preshlenova R.*: Freiheit als Verantwortung. Die Historiographie in Bulgarien nach dem Umbruch. In: *Österreichische Osthefte*, 44. 2002/1–2, 473–486.; *Höpken, W.*: „Kontinuität im Wandel.” Historiographie in Bulgarien seit der Wende. In: *Österreichische Osthefte*, 44. 2002/1–2. 487–498.; *Koleva, D., Elenkov, I.*: Did „the Change” Happen? Post-socialist Historiography in Bulgaria. In: *Brunnbauer U.* (ed.): (Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism. Münster, 2004. 94–127. (Studies on South East Europe, vol. 4.); *Brunnbauer, U.*: Introduction. (Re)Writing History in Southeast Europe. Uo. 9–30.; *Dimitrova, Szn.*: Kogato teorijata na isztorijata sze miszli za izlishna [Amikor úgy gondolják: a történetírás elmélete fölösleges]. In: *Szociologicseszski problemi*, 2005/1–2. 105–130.

⁴ *Ivanišević A., Kappeler, A., Suppan, A.*: Geschichtswissenschaft zwischen Tradition, ideologischen Wandel und nationalstaatlicher Öffentlichkeit. In: *Österreichische Osthefte*, 44. 2002/1–2. 539.